

ELIŠC IN BEDA PREDPOSTAVK

T e z e

THE BRILLIANCY AND THE POVERTY OF ASSUMPTIONS: Sociology as self-consciously discipline has to test its own assumptions because it operates within the limits of their. Sociologists must take about explicitly formulated and about covered, background assumptions, because all of them carry the conceptions of key characteristics about man and society and the possibilities of practical use of knowledge into the theory. In this paper there are analysed the assumptions about the "proper nature of man" and society which conceal the contradictory historical processes and marginalize the problems of the power asymmetry too. The paper problematizes also the assumption about the society as onegender entity.

1.

Od konca šestdesetih let je težnja po samozavedajoči se sociologiji vedno bolj navzoča in temelji na preprostem spoznanju, da je sociologija del družbene resničnosti v toliki meri kot pojmovanje o njej. Oblikovanje nove samozavedi sociologije vključuje potrebo po razkrivanju teoretične določenosti empiričnega raziskovanja, hkrati pa tudi po presojanju same teorije kot družbenega in zgodovinskega produkta. Torej se oži prostor za prepričanja, da je sociološka teorija osvobojena vrednotenja, da je njena znanstvena metoda predvsem logična in skladna le s čistim razumom. Nedvoumno je imperativ preusmeritve izrazil ameriški sociolog A. Gouldner (1971 : 26): "Sociologi se morajo odreči človeški toda elitistični domnevi, da mislijo drugi zaradi potrebe, medtem ko mislijo oni samo zaradi logike in razuma".

Sociologi večkrat mešajo empirične sodbe z moralnimi, kar dobi še posebno težo, če upoštevamo, da je sociologija (kot tudi druge družbene znanosti) pomembna oblikovalka predstav o smiselnosti in ustvarjalna legitimizacija družbene urejenosti. S tem pa sociologija pomaga vplivati tudi na razporeditev družbene moči, kajti, kot ugotavlja M. Pečujlić (1976:15), "družbena moč ne obstaja samo v zmožnosti ustvarjanja resničnosti temveč tudi njenega definiranja tako, da se eliminirajo ali odrivajo nepriljubljene razlage dejanskosti".

Opravičeno A. Biddens (1976 : 161) poudarja, da so v procesih strukturiranja med sabo prepleteni pomeni, norme in moči. Ti trije pojmi so v sociologiji ključni in logično povezani s pojmom smotrnega ravnanja in strukture. Vsaka družbena urejenost je hkrati sistem moči, ki vključuje sistem opravičevanja (legitimizacije) tega sistema moči. Urejenost je pogoj in pos-

ledica medsebojnih odnosov in dejavnosti ljudi; s celoto kulturnih vzorcev obnašanja in vlog omogoča rutinski potek dogajanja (Berger & Berger, 1976 : 13), v katerega je že vključena neka določena smiselnost in pomenskost. Dojemanje in sprejem te smiselnosti pri posamezniku ("svet postaja moj" - Pečujlić, 1976:15), oblikovanje pomenskega okvira za uravnavanje njegove dejavnosti, ustvarjanje zaupanja v pravilnost urejenosti, so podlaga za takšno dejavnost, ki reproducira strukturo.

Sociologija, ki naj bi pojasnila družbeno resničnost, ima torej opravka s predmetom, ki že vključuje neka določena pojasnila, vrednotenja, ki je "predhodno interpretiran", kot to označuje A. Giddens (1976 : 158). Po njegovem mnenju mora sociologija vključevati "dvojno hermenevtiko": ne gre za to, da bi bili pojmi sociologije odprti za interpretacijo v smislu vsakdanjih razlag pomenov, temveč mora sociolog najprej te pojme dojeti in z razlago prodreti v način in vsebino produkcije njihovih pomenov. Sociologija mora zato biti v "pazljivem položaju" do svojega predmeta kot potencialno sredstvo razširitve "racionalne avtonomije ravnanja", hkrati pa tudi kot potencialno sredstvo dominacije. Ali, kot je nedvoumno zapisal v prvem pravilu (oddelka A, v katerem se ukvarja s predmetom sociologije): sociologija se ne ukvarja s celoto objektov, ki bi bila vnaprej dana, temveč s takšno celoto, ki jo s svojimi dejavnostmi ustvarjajo subjekti (1976 : 160). S tem je Giddens postavil zahtevo, ki je popolnoma nasprotna Durkheimovi, naj bi sociologi proučevali družbene pojave kot stvari. Kar je bilo za E. Durkheima le preživetost in izraz "nezrele znanosti" (L. Goldmann, 1958 : 25 - "poseganje vrednotenij v sociološko raziskovanje"), je za kritično dialektično sociologijo nujna sestavina razlage. Sele problematiziranje produkcije pomenov in celotnega načina življenja omogoča, da se sociologija lahko oblikuje tudi kot kritična in ne le kot enostranska potrjevalna disciplina.

Sociologija se v tem primeru odpre različnim družbenim interesom in njihovim nosilcem, s čimer lahko pride do svoje specifične vloge v dvojni razlagi. Čeprav je ključna, je bila ta diferenca v imenu analogije z naravoslovnimi znanostmi pri pojasnjevanju sociološkega predmeta zanemarjena. V tej zvezi je značilna ugotovitev L. Goldmanna (1958 : 27) : "Koristi in vrednote družbenih razredov pa se temeljito razlikujejo v vsem, kar se tiče glavnih problemov, ki se odpirajo humanističnim vedam. Namesto implicitnega ali eksplicitnega soglasja vrednostnih sodb o raziskovanju in adekvatnem spoznavanju, ki je temelj fizikalno-kemičnih znanosti, najdemo v humanističnih vedah korenite razlike v stališčih, ki se kažejo že takoj na izhodišču, preden do raziskovalnega dela sploh pride, in pogosto se jih niti ne zavemo, ker so implicitne".

Na tem mestu je vredno opozoriti na ugotovitev A. Gouldnerja, da deluje sociologija znotraj meja svojih lastnih predpostavk temeljnih trditev. "Če želijo, ali ne, če vedo, ali ne, bodo sociologi organizirali svoja raziskovanja glede na prve

predpostavke; od njih bo odvisna narava sociologije, ki se bo spremenila, ko se spremenijo predpostavke" poudarja A. Gouldner (1971 : 28).

Kadar obstaja sociologija kot samopresojevalna disciplina, kadar je v "pazljivem odnosu" do predmeta, mora preverjati tudi lastne predpostavke, torej mora vrednotiti, katere so neutemeljene, katere pa upravičene in aдекватne celostni družbeni resničnosti. S predpostavkami so namreč v teorijo vnešena - pogosto vsakdanja, predteoretična razumevanja nekaterih ključnih lastnosti družbenega sveta, zamejeno je spoznavno zanimanje in vključena je neka določena izraba znanj - praktičen potencial.

2.

Vsaka posplošena teoretična shema v naravoslovju ali v družboslovju je v nekem določenem smislu oblika življenja zase in njene pojme je treba obvladovati kot način praktične dejavnosti, ki producira posebne vrste opisov, ugotavlja A. Giddens (1976 : 162). Zato je tudi nujno in smotno ukvarjanje s predpostavkami, s tistimi temeljnimi trditvami, od katerih je odvisna kakovost mnogih drugih razlag. Vendar se ni mogoče ustaviti le na izraženih (eksplicitnih) predpostavkah, ki nastopajo pogosto kot aksiomi. Po definiciji so aksiomi neovrgljive trditve, ki jih ni treba posebej dokazovati, služijo pa kot podlaga za konstrukcijo teoretičnih razlag. Prav zaradi te izjemno pomembne vloge v spoznavanju družbenih dejstev in glede na to, da se pogosto privzemajo iz vsakdanjega mišljenja brez kritične presoje, jim je treba posvetiti ustrezno pozornost. Samo presojanje predpostavk je gotovo ena od prvih nalog "dvojne hermenevtike".

Razkrivati in presojati je treba tudi prikrite, izvirne izhodiščne predpostavke ("background assumptions"), ki so "tini partnerji" v teoretični dejavnosti, "neviden cement" za povezovanje postulatov (A. Gouldner, 1971:29). "V humanističnih vedah torej ni dovolj, kakor je mislil Durkheim, ... če se docela podredimo dejstvom, kajti iskalec se že takoj spočetka loti dejstev z implicitnimi in nezavednimi kategorijami in vnosenimi idejami, ki mu že v začetku zapro pot do objektivnega razumevanja" opozarja L. Goldmann (1958 : 28).

Prikrite podpostavke vplivajo tudi na družbeni položaj posamezne teorije, na to, kako je sprejeta pri tistih, ki jim je namenjena. Oženje v analitičnem postopku pogosto spremlja širjenje v pojasnjevanju, pri čemer nabijo predpostavke kot nadomestilo za znanstveno preverjena stališča. Če so predpostavke, ki jih uporabljajo sociolog, skladne s stališči "laikov", lahko pride do vnaprejšnjega, "intuitivnega" sprejemanja ali zavračanja teorij, predno imamo dokaze, ki bi to potrjevali. Kot zglede lahko navedemo zavračanje historičnomaterialističnih razlag v klasični sociologiji (V. Pareto, E. Durkheim, M. Weber - M. Jogan, 1978 : 46, 59, 75).

Za sociologijo so pomembne zlasti predpostavke o naravi človeka

(iracionalno, racionalno bitje ipd.) in družbe (stabilna ali nestabilna).

Sociolog sprejema pojmovanja, ki jih vsebujejo predpostavke, mnogo prej, predno sploh je teoretik; s primarno socializacijo pridobljena razumevanja kasneje umesti v svojo poklicno znanstveno vlogo. Najširše predpostavke na posameznem področju skupaj s poklicnimi znanji delujejo v znanstvenem početju zaviralno ali spodbujevalno pri potrjevanju družbeno "relevantnega" in problematiziranju te relevantnosti. Stare predpostavke lahko pridejo v razvoju do neskladnosti z novimi družbenimi okoliščinami, kar povzroči krizo teorije ali cele discipline, ki na njej počiva. Do mnogih sprememb v znanosti ne prihaja le zaradi novih tehnik raziskovanja, temveč pogosto zaradi novih načinov gledanja, zaradi vključevanja "alternativnih" gledanj iz podteoretične ravni.

Dokler je prevladoval mit o čisti znanstvenosti sociološke teorije, se v "ortodoksni" pozitivistični sociologiji ni pojavljalo vprašanje predpostavk. Šele kriza takšne usmeritve je privedla do problematizacije samih (pod)teoretičnih temeljev.

3.

Čeprav je vprašanje predpostavk pomembno za vse sfere sociologije, se bomo v nadaljevanju omejili na tiste, ki so bistveno določevale spoznavno in praktično usmerjenost teorije. Pri tem nas zanima predvsem njihova kakovost in način delovanja, oziroma vprašanja: kakšne so predpostavke, kako so odprte do zgodovinskosti, kako "lovijo" protislovno resničnost in kakšen praktičen potencial vključujejo.

Iz široke problematike bomo kot zgled navedli predpostavko o naravi človeku, ki je prevladovala pri klasičnih sociologije in se je kasneje prenašala kot nevprašljiva sestavina sociološke teoretične dediščine. Čeprav ne bi mogli pri vseh socioloških govoriti o preračunljivosti in zavestnem sprejemanju, je ta predpostavka imela pomembne posledice za njihovo teorijo.

V pozitivistični "ortodoksni" sociološki teoriji je ključnega pomena predpostavka, ki vsebuje pojmovanje, da je človek surovo bitje nagonov, neomejeno v svojih željah in potrebah, primarno zlo bitje, ki prav zaradi tega vedno potrebuje močan nadzor in družbeni pritisk, da bi se ustrezno oblikovalo. Na takšno "pravo naravo človeka" se navezuje enodimenzionalno razumevanje človeka kot zgolj moralnega prilagodljivega bitja, kar dopušta v raziskovanju in pojasnjevanju marginalizacijo vseh tistih razsežnosti, ki so povezane z realnim celostnim bivanjem in razredno dominacijo (prim.: pri E. Durkheimu je glavni problem družbene integracije moralna ne pa materialna beda - M. Jogan, 1978 : 35). Če uporabim prisposobo je to krčenje takšno, kot če bi v medicinskih raziskavah predpostavljali, da je človek le iz kosti.

V tej predpostavki lahko odkrijemo ključno razlago človeka v

zahodni civilizaciji, ki izvira iz židovsko-krščanske produkcije smiselnosti bivanja in opravičevanja tuzemske dominacije. Ta razlaga je bila skozi stoletja neločljiva sestavina "Alltagswissens", vsakdanjega mišljenja, določala je pomenske okvire delovanja posameznika, oziroma konstituirala je "racionalnost", ki jo pozitivistična sociologija jemlje kot danost - stvar. Zato nikakor ni naključje, če se pri primarnem krčenju človeka na zgolj moralno razsežnost skladata laična in teološka sociološka razlaga, čeprav nastopata z različnim jezikovnim aparatom. Na eni strani je "prisila stvari" (po sebi), na drugi je "božja volja", ki delata "pravo naravo človeka". Takšen človek po definiciji deluje pozitivno za ohranjanje "prave narave družbe", ki je razumljena kot samoregulirajoča harmonična celota z že vmeščeno smiselnostjo.

Kot zgled teološke sociološke interpretacije vzemimo Ušeničnikovo iz njegove Sociologije (1910), v kateri pod videzom zagovarjanja človeka kot avtonomnega subjekta opredeljuje "naravni smoter" tako: "Človek je sam svoj; le bog mu je smoter; a tudi bog ne smoter, ki bi rabil človeka kot sredstvo, ampak smoter, ki je v njem vsa človekova popolnost in vse blaženstvo. To je: človek je oseba. Človek živi sam sebi, nobeni stvari. Bogu mora živeti, a prav s tem, da živi Bogu, živi najbolj sam sebi" (1910 : 35). Glavna značilnost "družabnega organizma" je po Ušeničniku oblast, ker je v vsaki družbi neenakost; predvsem je potrebna cerkvena oblast, ker je neposredno "od Boga in se dotika najvažnejših človeških dolžnosti, namreč večne sreče. Kjer se ne spoštuje ta oblast, propadajo tudi druge..."

V sodobnosti so pogostejše neteološke razlage smiselnosti (npr. N. Luhmann, ki razume smisel kot anonimno konstituiran in glavni dejavnik sistemske samourejevalnosti - M. Jogan, 1984 : 29), vendar se v spoznavni funkciji in možnih praktičnih potencialih te teorije bistveno ne razlikujejo od teoloških: omogočajo namreč zanemarjanje vprašanj o vzrokih za neenako distribucijo moči, o načinih zgodovinske produkcije navidezne samourejevalnosti, itd.

Skratka v spoznavnem procesu omogočajo takšne predpostavke elegantno pojasnjevanje, nadomeščanje praznih izkustveno preventivnih sodb z najstvenimi, torej zakrivanje dialektične povezanosti in zgodovinske procesualnosti. Gre torej za zapiranje pred celoto in za ustvarjanje prepričljivosti ter privlačnosti z izvemanjem enih dimenzij, ki so obče veljavne, in odmišljanje drugih: v takšni razlagi nastopata npr. država in oblast le kot nosilki občega interesa, neproblematiziran pa ostaja poseben razredni interes. Če upoštevamo praktični potencial pa takšne predpostavke vključujejo v bistvu opravičevanje vseh tistih prijemov in sredstev, ki utrjujejo represijo v določanju "racionalnega" obveznega ravnanja v vsakdanjem življenju. Znanja, nastala v tem okviru, lahko spodbujajo optimizem pri tistih, ki jim obstoječa urejenost ustreza.

Formalnologična eleganca ob neustreznosti resničnosti pa ni nič manjša pri tistih predpostavkah, ki razumejo človeka kot per se

le dobrega, altruističnega in socialistično usmerjenega, ki jih je mogoče odkriti v dogmatični marksistični razlagi zgodnjeh socialističnih družbenih pojavov. Znanja, ki nastajajo na takšni teoretični podlagi, pomagajo utrjevati latentno asimetrijo moči in marginalizirati realne procese družbenega spreminjanja, katerega cilj je zmanjševanje asimetrije moči.

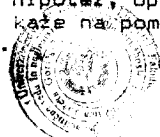
Iz istega vira, vsakdanjega "zdravega razuma", iz katerega se je navdihovalo enodimenzionalno razumevanje človeka kot moralnega prilagodljivega bitja, je črpalo moč druge vrste krčenje človeka na enospolno moško bitje. Preprosto, gre za razumevanje družbe kot enospolne celote; družba nastopa kot posplošeni "on", medtem ko je vse, kar je drugega spola bolj ali manj potisnjeno na področje nevidnega in družbeno nepomembnega. S tem pa je tudi vsa tista dejavnost, ki je nujni pogoj za obstoj družbe (biološka reprodukcija), a so jo opravljale ženske, potisnjena na raven nepomembnega.

Če zanemarimo skrajno patriarhalno afirmativne razlage pri utemeljitelju sociološkega pozitivizma A. Comteu, ali pri najpomembnejšem predstavniku modernega funkcionalizma T. Parsonsu, je brez dvoma zanimivo, da je takšna predpostavka (krčitvena praksa) navzoča tudi pri večini tistih družboslovcev, ki sicer zavračajo enodimenzionalne razlage družbene urejenosti in ki oblikujejo teoretične razlage na predpostavki o človeku kot zgodovinskem ustvarjalnem bitju. Tudi pri teh je tisti del dejavnosti, ki je povezan s "produkcijo ljudi" v bistvu povsem marginalen in razumljen kot nekaj naravnega.

Kot zgled navedimo opredelitev "materialističnega razumevanja prakse" v okviru materialistične dialektike (B. Sešić, 1974:196): "V nasprotju z vsemi enostranskimi razumevanji je materialistični pojem prakse vsestranski, saj pod prakso razume celotno človeško materialno dejavnost, vključno s prakso družbeno-zgodovinske dejavnosti, skupaj s tehniko, industrijo, gospodarstvom vseh vej, bojem razredov, vključno z vsemi vrstami in oblikami človeškega družbenega in osebnega dela na področju družbene in naravne resničnosti". Podobno E. Dimić (1975 : 70) grafično nazorno prikazuje sfero nadstavbe (kulturnodunovne tvorbe in sfera upravljanja) in materialne proizvodnje, medtem ko "proizvodnja ljudi" nima nikjer mesta. Tako tudi per definitionem razredno emancipativno usmerjena razlaga vsebuje spolno dihotomijo kot samoumevno, s tem pa tudi pomaga pri reprodukciji sorazmerno enostranske raziskovalne prakse in praktične patriarhalnosti.

4.

Iz omemba razlag o naravi človeka, razkritje krčenja človeka na moralno in enospolno bitje, dovolj zgovorno opozarja na pomen problematiziranja in kritičnega presojanja samih predpostavk kot temeljev teorije. To je še toliko bolj potrebno, ker se tudi empirično raziskovanje, zlasti pri oblikovanju hipotez, opira na teorijo in ker "sodobna metodologija upravičeno kaže na pomen odnosa teorija - hipoteza" (B. Sešić, 1974 : 295).

"Teoretično se hipoteza preverja z vključevanjem v deduktivni teoretični sistem, v katerem se pojavlja kot logična posledica občin in že preverjenih stališč" (Šušnjič, 1973 : 125) - torej se tu predpostavlja preverjenost, ki pa spet ni neodvisna od podteoretične ravni. Tudi empirično preverjanje, ki je poleg teoretičnega, in ki pomeni primerjanje z dejstvi, ne more vselej presekat trdnega kroga spoznavne enodimenzionalnosti. Kaj so "dejstva", je namreč spet določeno v epistemoloških pravilih v okviru teorije (M. Jogan, 1978 : 95); vsaj pri pozitivistični teoriji je odporanje do protislovne celostne resničnosti praktično nemogoče. Zato se pogosto razlage hipoteze navezujejo na utrjeno predstavo o teoriji, o čemer priča npr. opredelitev hipoteze po W. J. Goodu in P. Hattu v Sociološkem leksikonu (1982 : 214), kjer je poudarjeno, da ne sme vsebovati vrednotnih sodb.

U. Koch ((1975 : 190) opozarja na to, da je potrebno presojudati predpostavke tudi v empiričnem raziskovanju, kajti v vseh stopnjah raziskovanja se lahko odkriva neko določeno teoretično pojmovanje predmeta. Seveda pa je to zahtevo mogoče uresničiti, če se za to ustvarijo teoretični temelji - tudi s spremembo samih temeljev teorije.

L I T E R A T U R A :

- Berger Peter L. & Berger Brigitte (1976): Wir und die Gesellschaft, Rowohlt Taschenbuch Verlag BmgH, Reinbek bei Hamburg.
- Čimić E. (1975): Uvod u marksizam, Velika edicija Ideja, Beograd.
- Biddens A. (1976): New Rules of Sociological Method, Hutchinson & Co, London.
- Goldmann L. (1958): Humanistične vede in filozofija, CZ, Ljubljana
- Gouldner A. (1971): The Coming Crisis of Western Sociology, Basic Books, New York.
- Jogan M. (1978): Sociologija reda, Obzorja, Maribor
- Jogan M. (1984): Sistemska teorija N. Luhmanna, RI FSPN, Ljubljana.
- Koch U. (1975): "O ideološkom sadržaju socioloških metoda istraživanja", Marksizam u svetu, št. 3, 181 - 217.
- Pečujlić M. (1976): Metodologija društvenih nauka, Beograd. Sociološki leksikon, 1982, Savremena ad ministracija,

Šešić B. (1984): Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd.

Sušnjić D. (1973): Kritika sociološke metode, Gradina.

Ušeničnik A. (1910): Sociologija, Leonova družba, Ljubljana.